

„Dominick Napolitano”

Társadalmi törésvonalak Pakson

TDK dolgozat

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3. oldal
A paksi társadalmi konfliktus elméleti alapjai	5. oldal
A Paks és Szekszárd közötti konfliktus	7. oldal
PAV kontra Falu	10. oldal
A tanácselnök személyének kérdése	12. oldal
A merev kapcsolati háló fellazítása	14. oldal
A rendszerváltozás utáni kiújuló konfliktus	17. oldal
A paksi kettős-társadalomszerkezet meghaladottá válása	24. oldal
Konklúzió	25. oldal
Melléklet	27. oldal

Bevezetés

A hosszú távú energiaellátás biztosítása napjaink egyik kiemelten fontos politikai-gazdasági kérdése. A 20. század második felétől a globális energiaigény – kisebb megtorpanásokkal, de – folyamatosan növekszik, az energiaforrásokért biztonságpolitikai kérdéseket is felvető globális verseny zajlik, a kőolaj és a földgáz beszerzése nehezebbé és drágábbá, a hiány kockázata is egyre több esetben felmerül, amely az árakra is azonnal kihat. Sőt, biztonságpolitikai kockázatokat is felvet, hogy a szénhidrogén-források koncentráltak, a termelőkapacitások és kiaknázzható mennyiségek végesek és az elérhető, potenciális ellátó térségek száma csekély. Magyarország számára az energiaforrások diverzifikálása, az Oroszországtól való függőségi viszony lazítása és energiaelosztás terén a közép-európai szinten történő kiemelt szerep megszerzése az elsődleges szempont. A hetvenes évek két olajár-robbanása (1973, 1979) óta a tudományos és gazdasági élet egyik központi témája a szén-hidrogének szerepének csökkentése az energiaellátásban, valamint új, fenntartható energiaforrások feltárása és egyre nagyobb volumenű használata. Az atomenergia, bár környezetszennyezés terén tiszta energiáról beszélhetünk, a katasztrófák (Three Mile Island, Csernobil, Fukusima stb.), illetve a nukleáris fűtőelemek és hulladék tárolása, újrafeldolgozása kapcsán kerül újra és újra a szakmai és közéleti viták keretébe. Az is kérdéses azonban, hogy a jelenlegi energiaszükséglet mellett az ismert megújuló energiaforrások képesek-e a kieső, hagyományos energiaforrások és az atomenergia helyettesítésére. A 2011-es fukusimai katasztrófa következtében újra fellángoltak a viták az atomenergia jövőjével kapcsolatban, a magyar kormány azonban leszögezte, hogy hazánk számára a paksi erőmű bővítése az egyetlen járható út a jövőben.

A Paksi Atomerőmű bővítése a magyar állam legkomolyabb beruházása lehet az elkövetkezendő időkre. Ezen írás azonban más szempögből kívánja megvilágítani a paksi nagyberuházás körüli dilemmákat, ugyanis a jövő hasonló jellegű hazai és európai beruházóinak politikai kivitelezőivel kívánja – utat mutatva – megismertetni az erőmű építésével kialakuló helyi konfliktusokat, s az azok megoldásához vezető sikeres lépéseket.

A régi Paks egy „alvó” nagyközség volt az atomerőmű építésének kezdetéig, Tolna megye északi részén, a Duna jobb partján. A nagyipari beruházás – mely Magyarországon teljes egészében egyedülállónak számított – tette ismertté a települést országszerte. Az atomerőmű megépítése munkahelyek sokaságát, valamint szellemi, illetve anyagi tőkét hozott Paksra, mely a várost és térségét az egyik legfejlettebb és leggazdagabb ponttá tette Magyarországon

térképén. A történet azonban korántsem ennyire egyszerű. Az atomerőmű megépítésével gyökeresen megváltozott a település addigi élete. Újrarendeződtek a gazdasági, politikai és társadalmi erőviszonyok, melyek az egész helyi társadalom életét szögesen megváltoztatták, s új törésvonalak kialakulását eredményezték.

E tanulmány megírásának kezdetén többen is megkérdezték tőlem, hogy miért tartom fontosnak a város és az atomerőmű közös, közel félévszázados politikatörténetének megismertetését a politológia, a közgazdaság és a szociológia tudománnyal. A válasz összetett. Úgy gondolom, hogy a mikrokatatások fontossága a társadalomtudományok területén nélkülözhetetlen, mivel a politikatudománynak ez az ága egyaránt pozitív és normatív jelleggel is bír. Az egyes települések, kis közösségek problémáinak megismerésével és elemzésével általános érvényű modellek állíthatók fel. A paksi események megfigyelésével olyan indukciókat tehetünk, melyek a későbbiekben általános érvényű modellként szolgálhatnak a speciális nagyipari beruházások társadalmi hatásaira, s melyek segítségével egy jövőbeli nagyberuházás esetén - a már meglévő modellből levonva deduktív következtetéseket – könnyebben megoldhatóvá válnak a hasonló kihívások. Ezért a mikrokatatások (beleértve Paks társadalmi konfliktusainak elemzését is) a gyakorlati politológia egyik legfontosabb elemét képezik.

Pakson egy olyan speciális helyzet állt elő a 20. század második felében e központi irányítású nagyipari beruházás kezdetével, mely helyben korábban nem tapasztalt több irányú konfliktusos helyzetet idézett elő, melyet maga a szocialista rendszer ideológiai szigora sem volt képes maga alá gyűrni. Ahhoz, hogy az „öshonos” paksiak és az akkor újonnan odatelepülő lakosság között ezek a frissen kialakuló ellentétek oldódni kezdjenek, szükség volt néhány a konfliktus kezelése érdekében kompromisszumra törekvő helyi politikus és gazdasági (vállalati) vezető együttműködésére.

Írásom célja, hogy a jövő politikai döntéshozói számára stratégiaként összefoglalja annak a sikeres helyi tervnek lényegi elemeit, mely – egy kisközösségből rendkívül rövid idő alatt ipari várossá fejlesztett településen – nagymértékben fellazította a „rég” és az „új” lakosság között kialakuló merev kapcsolatot, majd végleg eltüntette azt, egymásba integrálva a két városrészt. A tanulmány elkészítéséhez emlékeikkel segítséget nyújtottak: Herczeg József, volt paksi tanácselnök-helyettes (ma önkormányzati képviselő), Gutai István, nyugdíjas könyvtárigazgató (a paksi MDF rendszerváltozás-korabeli vezetője) és Pónya József az atomerőmű egykori vezérigazgatója.

A paksi társadalmi konfliktus elméleti alapjai

Társadalmi konfliktus, törésvonal. Nagyon tág az a kör, amelyre alkalmazható ez a kifejezés. Egy társadalmi konfliktus lehet gazdasági, nemzetiségi, vallási, politikai eredetű vagy akár speciális jellegű is. Paks esetében nyilvánvalóan ez utóbbiról beszélhetünk, megfűszerezve gazdasági és politikai vonásokkal. Ahhoz azonban túlságosan is differenciált, hogy egy általános, a helyi társadalmakat jellemző konfliktusként elemezzük, éppen ezért nagyon nehéz olyan elméleti háttérrel találkozni, mely a paksi konfliktus teljes egészét tudományosan lefedné, arra teljességében értelmezhető lenne. Az atomerőmű létesítése utáni konfliktus gyökerét ugyanis az energiaipari óriás jelentette környezeti kockázatoknak, a kollektív tudat szociológiai és pszichológiai vonásainak, illetve a társadalom tagoltságának és az egzisztenciális, gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségek különböző dimenzióinak egyvelege alkotta.

Az eredeti paksi lakosság és a bevándorló erőműves dolgozók közötti törés a két csoport eltérő életmódjából, eltérő igényeiből és szokásaikból adódott. Ez politikai konfliktus kialakulását is eredményezte, nevezetesen abban a kérdéskörben, hogy mely csoportból fog kikerülni a várost irányító hatalmi elit. Olaj volt a tűzre, hogy a jövedelmi és életszínvonalbeli különbségek, valamint az a különleges bánásmód, melyben az egész beruházás és az erőmű dolgozói részesültek, gazdasági kontextusban nézve is felerősítette az ellentéteket.¹ Kolosi Tamás szerint a társadalmi egyenlőtlenségek szoros kapcsolatban állnak az érdekérvényesítésbeli különbségekkel, az életkörülmények közötti egyenlőtlenségekkel és a társadalmi státusszal.² Az ismert magyar szociológus az egyenlőtlenségek megállapítására az adott kor viszonyaihoz mérten felállított paraméterként szerepelteti az anyagi helyzetet (vagyon, jövedelem), a munkakörülményeket, mint tényezőt és a fogyasztás-, életmódbeli eltéréseket (életvitel), valamint azt is, hogy mennyire van szüksége az illetőnek a „második gazdaságban” tevékenykedni. Ha logikusan szemléljük a szociológus által felállított értékeket, mint társadalmi rangot mérő tényezőket, akkor könnyen beláthatjuk, hogy a vállalat indulásának kezdeti időszakában a PAV dolgozói az átlagosnál lényegesen jobb körülmények között éltek a rendszerváltozás előtt.

¹ Albert József: Helyi társadalmi konfliktusok a nyolcvanas és a kilencvenes években, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2001; A kivételezett helyzet társadalmi konfliktusai, 59-80. old.

² Kolosi Tamás: Tagolt társadalom – Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987; Az egyenlőtlenségek dimenziói, 128-182. old.

A másik tényező, melyet a társadalmi konfliktusok általános vonatkozásait illetően figyelembe kell vennünk a Hankiss Elemér nevéhez fűződő „közösségi-társadalmi tudat és viselkedéskultúra” vizsgálata. Egy közösséghez való tartozás érzésének pozitív és negatív hozadékai is lehetnek. Hankiss megfogalmazásában veszélyt jelenthet egy társadalom egységére „*ha a keretein belül kialakult egyik vagy másik közösségi tudat túl erőssé válik, a többivel szemben túl erősen polarizálódik*”.³ Úgy vélem, hogy Paks esetében, ha megfigyeljük az úgynevezett „öslakosság” és a „betelepülő” rétegek között kialakuló törésvonalat, akkor a vonal mindkét oldalán egy-egy polarizálódó csoportot találunk (különösen az eredeti paksiak esetében, akik szilárdan elhatárolják magukat a PAV dolgozóitól). Egy ilyen típusú kollektív tudat kialakulása meglátásom szerint jelentősen mélyítheti a felek közötti szembenállást, s a későbbiekben nehezítheti annak oldódását.

A csernobili atomkatasztrófát (1986) követően az atomenergiába (így az atomerőművekbe és atomtemetőkhöz) vetett bizalom rendkívüli mértékben csökkent. Ófalu példájából láthatjuk⁴, hogy a PAV által kitermelt hulladék tárolásának kérdése az ország akármely pontján nagyon komoly ellenállásba ütközött volna, ahogy történt ez Pakson is 1994-ben. E kérdésben axiómaként tekinthetünk Jungerman és Slovic állítására, mely szerint négy okra vezethető vissza az egyes társadalmak nukleáris-energia ellenessége: a tömegkommunikációra (különböző sajtóorgánumok dramatizáló, szenzációhajhász beszámolóí), az atomenergia és atomfegyverkezés tudatalatti összekapcsolása, a közigazgatás és államigazgatás különböző szintjeinek hitelességi válsága, valamint az a felfogásbeli változás, melynek értelmében az egyes társadalmak nagyobb hangsúlyt fektetnek a jövő generációinak problémáira.⁵

Összességében tehát kijelenthető, hogy a paksi társadalmi konfliktust, mint egy többváltozós (négydimenziós - v, x, y, z konfliktustényezőkből álló) függvényt lehetne ábrázolni, a modellezésnél pedig a konfliktus kiteljesedését jelképező csúcspontként a függvény globális szélsőérték helyét venni. A Pakson meglévő társadalmi szembenállás gazdasági-politikai elemzésének és strukturális ábrázolásának kivitelezése és a megoldási válaszlehetőségek felvázolása egy összetett és bonyolult feladat, ugyanakkor rendkívül konstruktív forrása lehet a későbbi hasonló jellegű társadalmi kihívások használható megközelítéséhez.

³ Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák, Diagnózisok, Magvető Kiadó, Budapest, 1983; A közösségi-társadalmi tudat és viselkedéskultúra, 188-204. old

⁴ Szijártó Zsolt: Kockázat, társadalom, átmenet, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2010; A laikusok és szakértők vitája 85-130. old.

⁵ Uo. 60-62. old.

A Paks és Szekszárd közötti konfliktus

Mint azt a bevezetőben említettem, az atomerőmű építése többfajta konfliktus helyzetet idézett elő, mind a lakosság, mind a felsőbb politikai körök szintjén. A paksi nukleáris beruházás körül létrejövő ellentétek nem helyezhetőek bele a hagyományos törésvonalak semelyik kategóriájába sem (Lipset-Rokkan: többség-kisebbség, állam-egyház, városok-vidék, munkások-munkaadók [tőkésék]), ugyanakkor a helyi törésvonalaknak egy tágabb dimenzióját nézve egyértelműen funkcionális ellentétekről kell beszéljünk (Róna Dániel a funkcionális törésvonalról: speciális nyereségek és veszteségek körül alakul ki).⁶ Meglátásom szerint, ha szerkezetüket tekintve vizsgáljuk a vitás ügyeket, akkor poszt-materiális értékek mentén kialakuló törésvonalakról is beszélhetünk.

Paks esetében földrajzi értelemben vett politikai és szociológiai eredetű „külső” és „belső” törésvonalakat is megkülönböztetünk. A belső törésvonalak az eredeti paksi lakosság és a betelepülők közötti érdekellentéteken alapulnak – ezt a későbbi fejezetekben részletesebben tárgyaljuk - míg a külső törésvonal alatt azokat az érdekellentéteket és reakciókat érthetjük, melyeket az nukleárisenergia-termelő vállalat paksi megépítése váltott ki más településeken. Paks esetében ennek két fajtája volt jelen: az egyik az úgynevezett „veszélyzónában lévő települések” és Paks közötti törés, a másik a Tolna megye hierarchikus rangsorában betöltött szerepért vívott politikai csatározás a megye városai között.

Közvélemény-kutatások által bizonyított tény, hogy azon települések lakossága körében, melyek egyáltalán nem, vagy csupán kevésbé érintettek az atomerőmű által nyújtott pozitív infrastrukturális és gazdasági hatásokból – ez alatt elsősorban a Duna bal partján található, de a Paksi Atomerőmű Zrt.-től (PA Zrt.) Paks városához hasonló távolságra fekvő falvakat, városokat értve – de egyben viselniük kell az erőmű jelenlétéből fakadó kockázatokat, értelemszerűen kevésbé népszerű a vállalat, a nukleáris energia előállításának társadalmi elfogadottsága pedig lényegesen kisebb mértékű.⁷ Ennek betudható, hogy a napjainkig nyúló érdekellentét áll fenn az atomerőmű kérdéskörét illetően Kalocsa és Paks között, mivel utóbbi nem lenne képes infrastruktúráját és életszínvonalát fenntartani a PA Rt. nélkül, míg előbbi számára pusztán kockázati tényezőként van jelen az energia-ipari óriás.

⁶ Róna Dániel: A törésvonal fogalma a politikatudományban, Politikatudományi Szemle XVII évfolyam /4. szám 121–144. old

⁷ Tér és Társadalom, XXIII. évfolyam, 2009/1-es szám, Kovács Antal: Az Atomerőmű a Duna bal partjáról nézve 101-118. oldal

Merőben eltért az előzőektől az a konfliktus, mely Paks és Szekszárd között feszült a '60-as és '70-es években. Amennyiben egy ipari nagyberuházást kíván egy adott állam központilag telepíteni a területén fekvő valamely helységbe, akkor érdemes megvizsgálnia, hogy ez a beruházás milyen hatást vált ki az azt övező térségben.

A szocializmus idejében az erőltetett iparosítás több mai nagy- és középváros településszerkezetét átformálta, a gazdasági berendezkedés torz megváltoztatása társadalmi viszonyait gyökeresen átalakította. (Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Ózd, Miskolc, Várpalota, Kazincbarcika, Salgótarján, Ajka, Tatabánya, Dorog.)⁸ A legtipikusabb példa erre a jelenségre Dunapentele (későbbi nevén: Sztálinváros, ma: Dunaújváros) felépítése, ahol a nehézipari monstrum és a vele járó társadalmi változások egy merőben új társadalomszerkezetet eredményeztek. Bár Dunapentele lakosság száma rövid idő alatt a többszörösére nőtt – a tervek szerint közel 6000 embert vártak az építkezésekre, a valóságban 20-25 ezer ember érkezett oda dolgozni -, s ez által a város tekintélye és szerepe mind megyei, mind országos tekintetben megemelkedett, ugyanakkor a helyi társadalmi viszonyok alakulása (például a kiugróan magas helyi bűnözési statisztikák) a megfelelő civil stratégia abszolút hiányára utalnak.⁹ Dunaújváros társadalmi vetületeinek kudarca azonban nem riasztotta el Tolna megye városait az atomerőmű-beruházástól, erőteljes rivalizálás bontakozott ki a létesítendő energiaipari nagyberuházás körül.

A II. világháborút követően meredeken felfelé ívelt a hazai villamosenergia-igény növekedési üteme, aminek kapcsán a legsúlyosabb aggályként jelentkezett, hogy Magyarország az energiahordozókkal való ellátottságának tekintetében szűkösséggel küzd.¹⁰ Előrelátható volt, hogy mivel a szénre telepített erőművek, majd ezt követően a szénhidrogén-tüzelésű (Százhalombatta, Tiszaújváros) és gázturbinás (Inota) erőművek önmagukban nem voltak képesek biztosítani az ország energiaellátását, ezért elkerülhetlenné vált egy atomerőmű megépítése – ebben közrejátszott az 1973-as gazdasági válság, ami a szénhidrogének árának radikális emelkedését hozta magával. Amikor arról született döntés, hogy Magyarország milyen típusú atomerőművet létesítsen, akkor a Szovjetunióban sok helyen sikeresen működő, úgynevezett nyomottvizes (VVER) típusú atomerőmű építése volt kézenfekvő, ennek tükrében pedig elsődleges szemponttá vált a hűtővíz közelsége, így elsősorban a Duna partján

⁸ Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700-200, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002; További nehézipari szocialista városok, 354-357. old.

⁹ Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700-200, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002; A nehézipar legfőbb reprezentánsa: Sztálinváros, 351-354. old.

¹⁰ Antal Zoltán – Wiegand Győző: Atom-energetika ma és holnap, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982; Európai szocialista országok, 115-134. old.

lévő települések jöhettek szóba helyszíneként.¹¹ További szempont volt, hogy az atomerőmű távol essen Budapeستől, ugyanakkor mégis centrális fekvésű legyen, hogy a hazai energiaellátó rendszerhez gazdaságosan tudjon kapcsolódni, valamint fontos szempont volt még, hogy az üzemeltetéshez szükséges mecseki uránlelőhelyekhez viszonylag közeli területre essen, a költséghatékonyabb szállítási lehetőségek miatt.¹² Ugyanakkor a gazdasági és természettudományi érvek mellett kevésbé kerültek mérlegelésre a telepítési hely körül lehetségesen felmerülő társadalmi kérdések.

Paks esetében létezett (több) olyan harmadik fél, mely érezhette az atomerőmű építésének extern hatását. Az erőműépítés markánsan átírta Tolna megye településeinek egymás közötti korábbi hierarchikus viszonyát. Juhász Károly, volt paksi tanácselnök visszaemlékezéseiből tudjuk¹³, hogy Tolna megyében az atomerőmű építésének kezdetét megelőzően a prioritási sorrend élén Szekszárd – mint megyeszékhely – állt, míg Paks csak Dombóvár, Tamási és Bonyhád után az ötödik helyet foglalta el.

Egy korábbi paksi tanácselnök, Aradi Imre emlékezetéből azt is ismerjük, hogy az „atomváros” megépítését a Sztálinváros-modell alapján képzelte el a megye vezetősége¹⁴. A megyei előjárók úgy vélték, hogy az atomerőmű Paksra költözésével egy Dunaújváros nagyságú település nőhet fel Észak-Tolnában, mely kedvező fekvése (Duna-part, 6-os főút) révén átveheti a vezető szerepet a megye irányításában, maga mögé utasítva a többi várost, közöttük Szekszárdot is. Ennek a már említett rivalizálásnak betudhatóan Szekszárd város is magáénak követelte az atomerőmű építését. Olyan elképzelés is létezett, amely szerint a megépítésre kerülő erőművet a Szekszárd mellett fekvő kistelepülésen, Bogyiszlón kellett volna felépíteni.¹⁵ A megyeszékhely vezetése is ezért lobbizott, ugyanis presztízskérdés volt számukra Szekszárd lakosságának növelése.¹⁶ (Már ekkor is Szekszárd volt lakónépességének létszámát tekintve az országban a legkisebb méretű város a megyeszékhelyek közül.) Mivel Paks szovjet javaslatra lett kijelölve az atomerőmű létesítésének helyszíneként, ezért ez a törekvés nem tudott sikeres lenni.

¹¹ Antal Zoltán – Wiegand Győző: Atom-energetika ma és holnap, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982; Szovjetunió, 99-115. old.

¹² Uo. 115-134. old.

¹³ Paksi Hírnök, 1990. április 3. II. évfolyam/6. szám – Beszélgetés volt paksi tanácselnökökkel: Juhász Károly (1970-1973) 4-5. oldal

¹⁴ Paksi Hírnök, 1990. március 14. II. évfolyam/ 5. szám – Beszélgetés volt paksi tanácselnökökkel: Aradi Imre, 3. oldal

¹⁵ Vicsek Ferenc: A bomlás melege, Magvető Kiadó, Budapest, 1988; Faluváros, 63-90. oldal

¹⁶ Vicsek Ferenc: A bomlás melege, Magvető Kiadó, Budapest, 1988; Faluváros, 63-90. oldal

Annak érdekében, hogy a Szekszárd és Paks, illetve a megye és Paks közötti ellentét megszűnjön, a felsőbb szervek az atomerőmű építésére munkaerőként érkező lakosság egy részét nem Pakson helyezték el, hanem Szekszárdon¹⁷, ez körülbelül az ide vándorlók egyharmadát jelentette. Így az erőműépítéssel nem csak Paks lakosságszáma nőtt, hanem a megyeszékhelyé is, s az odatelepített dolgozók jövedelme által Szekszárd is részesedhetett valamelyest az erőmű adta fejlődési lehetőségekből.

PAV kontra Falu

Az infrastruktúra igényében mutatkozó különbségek

Egy ilyen hatalmas volumenű munka kivitelezéséhez Paks nagyközség nem rendelkezett megfelelő humán erőforrással, sem az atomerőmű építéséhez szükséges humán erőforrást, sem a helyiek szakmai tudását tekintve. 1975-ben, az alapkövetétel idejére már több ezer embert kellett rövid idő leforgása alatt a városba telepíteni. A nagyszámú embertömeg letelepítése a városon kívül történt, egy a falu melletti korábban mezőgazdasági területként funkcionáló külső területrészen, mely a panelrengeteg felhúzását (1973) követően a Lakótelep nevet kapta¹⁸.

A Lakótelep társadalma életvitelét tekintve teljesen elkülönült a paksi lakosságtól, egyaránt térben és felfogásban. Az építkezésre Tatabányáról, Pétről, Ózdról, Dunaújvárosból érkeztek emberek, akik a nagyvárosok infrastruktúrájához voltak szokva. Pónya József, a PAV egykori vezérigazgatója úgy fogalmazott egy beszélgetés alkalmával, hogy a nagyvárosokból érkező nők, akik a ruhaszalonokhoz voltak szokva, elégedetlenkedtek, mert Pakson csak rőfös boltot lehetett találni, míg az akkor divatos ABC-áruház helyett is csak egy-két boltocska volt¹⁹. Az emiatt kialakuló elégedetlenség a település új lakói részéről Pónya szerint a régi paksiak ellenszenvét váltotta ki.

A helyi hierarchia átalakulása

Politikatudományi szempontból lényeges tényező, hogy további konfliktusforrásként jelentkezett a helyi hierarchikus viszonyok megváltozása is. Míg az atomerőmű bővítését megelőzően a helyi – elsősorban agrárjellegű – társadalomban vezető szerepet betöltő

¹⁷ Vicsek Ferenc: A bomlás melege, Magvető Kiadó, Budapest, 1988; Faluváros, 63-90. oldal

¹⁸ Sipos Tamás: Megoldás lehet? Az atomenergia. In: Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.): Függésben – Kényszerpályán a jövő, IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2010. 185-202. old.

¹⁹ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

személyek (TSZ vezetők, konzervgyári vezetők, iskolaigazgatók) képezték a paksi politikai elit csúcsát, addig a PAV megjelenését követően az ő helyüket átvették a beruházás miatt Paksra települő mérnöki vezetőrétegek. Az effajta változás nem csak a település legfelső politikai szintjén éreztetette hatását, hanem a rendszer alacsonyabb szintjein is. Az erőviszonyokban beálló eltolódást az eredeti paksiak joggal értékelhették úgy, hogy ők maguk (korábbi vezetők háttérbekerülése által) másodrendű polgárai lettek saját településüknek – szemben azokkal, akik a beruházás miatt érkeztek a nagyközségbe. (Pónya József példaként említi erre a jelenségre a május elsejei ünnepségen megrendezett felvonulásokat, ahol vita tárgyát képezte, hogy ki melyik sorba áll a pódiumon.²⁰)

Az élelmiszerhiány és annak társadalmi hatásai

A szembenállást tovább erősítette az élelmiszerellátásban kialakuló hiány is. Az erőmű építésének kezdeti periódusában súlyos problémaként jelentkezett a húsellátás hiánya, mivel a gyorsütemben kétszer akkorára duzzadó lakosság számú Paks nem volt képes megfelelő húsmennyiséggel ellátni a teljes lakosságot. Ezen a ponton kénytelenek vagyunk ismételtten egy volt paksi tanácselnök (1973-1978), Oláh Mihály emlékeire támaszkodni, aki egy a rendszerváltozás idején adott interjú során úgy vélekedett, hogy a tősgyökeres paksiak a kialakuló élelemhiány miatt a telepeseket okolták elsősorban.²¹

Ezzel szemben Pónya József úgy látja, hogy a régi paksiak a húshiány idején előnyben voltak a Lakótelepen élő munkásokkal szemben, mivel a háztáji gazdaságokban tartott baromfi- és sertésállomány fedezte az ő szükségleteiket, tehát a hátrány inkább az újonnan letelepülő társadalmi részt érintette. Pónya szerint kevésbé maga a húshiány, mint az a tény mélyítette tovább a törést a kétarcú városban, hogy a PAV vezetőségének sikerült elérnie, hogy a megfelelő ellátás érdekében a Lakótelep területén nem sokkal a szűkösség kialakulását követően olyan élelmiszerkereskedelmi beruházást hajtsanak végre, amely annyira bőséges ellátást eredményezett a telepések számára, amilyen a régi Paks területén korábban nem létezett.²²

Oláh és Pónya elmondásából és az élelmiszerellátás hatásairól szerzett ismereteink alapján megállapíthatjuk, hogy a két elkülönült városrész között egyfajta rivalizálás jött létre abból a szempontból is, hogy melyik pólus tudja jobban ellátni magát, melyik fél tud „gazdagabb”

²⁰ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

²¹ Paksi Hírnök, 1990. április 17. II. évfolyam/7. szám – Beszélgetés volt paksi tanácselnökökkel: Oláh Mihály, 6. old.

²² Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

településrészt kialakítani. Meglehetősen abszurd társadalmi reakciókról van szó, ugyanakkor teljesen érthető, ha figyelembe vesszük azt az adott korban nyújtott ellátási szintet, melyet a társadalmi egyenlőség ideológiáját hirdető szocialista rendszerben biztosított a PAV a saját dolgozóinak, s ezzel privilegizált helyzetbe hozta őket az egyébként szegényes körülmények között élő ősi paksi agrártársadalommal szemben.

A tanácselnök személyének kérdése

A Dallos Tibor és Pónya József közötti konfliktus

A Paks típusú települések esetében állandó vita tárgyát képezi, hogy mennyire jó, ha az adott helyi nagyvállalkozás, mely a lakosság többségének megélhetését biztosítja, beleszól a település politikai életébe is, vagy nyomást gyakorol arra. Pakson Dallos Tibor tanácselnök leváltása és a helyére kerülő Jákli Péter megválasztása kapcsán merült fel ez a vita.

Jákli Péter 1985-ben foglalhatta el Pakson a tanácselnöki széket.²³ Hatalomra kerülését azonban a helyi politikai életben emocionális érvektől sem mentes diskurzus övezte²⁴, s a tanácselnöki szék általa való betöltésének kérdése mind a mai napig vita tárgyát képezi a helyi politikatörténet terén. Gutai István, a *Hatalomváltások Pakson* címet viselő tanulmányában, Dallos leváltásának okát az uszodaépítés körül kialakuló vitának tulajdonítja, melynek oka, hogy Dallos a megépítendő uszoda helyszínéül a városközpontban jelölt ki teret, amelynek fekvése a régi paksiaknak kedvezett, s nem a mai ürgemezei strand területén, ahol a Lakótelepen élő pavos lakosság számára lett volna könnyebben megközelíthető az intézmény.²⁵ Bár Gutai István közel jár megállapításával az igazsághoz, s az uszodaépítés helyszíne körüli személyes presztízskérdéssé váló vitának lehetett szerepe az eseményekben, de ennél hatalomtechnikai szempontból vizsgálva tágabb okozati tényezőkről beszélhetünk.

Herczeg József, aki 1986 márciusától tanácselnök-helyettesként tevékenykedett Jákli mellett, úgy emlékszik vissza Dallos Tibor leváltására, hogy arra egy a Pónya Józseffel való személyes konfliktus miatt került sor.²⁶ Ebben Pónya József is megerősít bennünket

²³ Paksi Hírnök, 1989. december, mutatványszám I/4. – Lebontották a párnákat, exkluzív interjú Jákli Péterrel 2. és 5. old.

²⁴ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Hatalomváltások Pakson, 77-100. old.

²⁵ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005. – Hatalomváltások Pakson, 77-100. old.

²⁶ Háttérbeszélgetés Herczeg Józseffel, 2011. július

visszaemlékezéseivel.²⁷ Pónya elmondásából azt is tudjuk, hogy az atomerőmű építésére kiutalt pénzek felett az ERBE (Erőmű Beruházási Vállalat) rendelkezett az első időszakban, azonban egy fordulat következtében ezeknek a pénzeknek a felügyelete át került a PAV vezetőinek feladatkörébe. Mivel a „vállalatnak” ezen túlmenően már csak saját maga felé kellett elszámolnia a költségeivel, így lehetősége volt arra, hogy fel nem használt építőanyagot jutasson a város részére, amiből aztán infrastrukturális (út, közmű, egészségügy, oktatás stb.) fejlesztésekre kerülhetett sor Paks mindkét részén. A Pónya József és Dallos Tibor között kialakuló ellentét következtében azonban nem volt lehetséges az együttműködés, s az adott kor erőviszonyainak megfelelően Dallosnak távoznia kellett a tanácselnöki székéből az atomerőmű élén álló Pónya Józseffel szemben, aki egyben az MSZMP KB-tagja is volt.²⁸

Jákli Péter lesz a tanácselnök Pakson

Jákli Péter 1980 és 1985 között Dunaföldváron volt tanácselnök.²⁹ Az azóta tragikus körülmények között elhunyt paksi tanácselnök, a vele készített egyik interjú során úgy nyilatkozott, hogy nem szívesen jött 1985-ben Paksra tanácselnöknek, mivel földvári politikusként tisztában volt a Pakson zajló ellenségeskedéssel, amely kettéosztotta a helyi társadalmat.³⁰ Ezt Gutai István – aki könyvtárosként egy ideig Dunaföldváron dolgozott – szintén megerősítette beszélgetésünk során³¹, feltételezve, hogy valamiféle háttéralku, vagy központi nyomás érzékelhető Jákli Péter Paksa kerülésénél. E feltételezést alátámasztani látszik a fentebb említett Jákli Péter interjú azon része, melyben a Hazafias Népfront és a pártvezetés szerepére célozgat tanácselnökségének kezdetét illetően.

Arról azonban Herczeg, Gutai és maga Pónya is egyöntetűen nyilatkozott, hogy annak az ötlete, miszerint Jákli töltsen be Pakson a tanácselnöki tisztséget, a vezérigazgató Pónyától származott. Pónya azzal indokolja, hogy Jákli Péterre esett a választás a tanácselnök kiválasztásakor, mert úgy vélte Jákli konstruktívabb és kompromisszum készebb politikus Dallosnál, s hogy a PAV vezetése sikeresen együtt tud majd vele működni.³²

Érdekes része lehet az utókor szemszögéből, hogy milyen módszerekkel és megfontolás alapján tették meg Jákli Pétert tanácselnöknek Pakson, s jól mutatja a politika általános

²⁷ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

²⁸ Paksi Hírnök, 1994. augusztus 26. VI. évfolyam/27. szám – Az idő megérett a változásokra

²⁹ Paksi Hírnök, 1999. január 15., XI. évfolyam/II. szám – Meghalt Jákli Péter, 16. old.

³⁰ Paksi Hírnök, 1989. december, mutatószám I/4. – Lebontották a párnákat, exkluzív interjú Jákli Péterrel 2. és 5. old.

³¹ Háttérbeszélgetés Gutai Istvánnal, 2011. augusztus

³² Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. november 28.

működését mind a Kádár-rendszer kontra demokrácia kérdéskör kapcsán, mind azon kontextusba téve a kérdést, hogy miként tud egy nagyipari vállalat vezetése a helyi politikai elit kiválasztására nyomást gyakorolni. Ugyanakkor tanulmányunknak nem képezi tárgyát Jáklí Péter szerepe a hatalomra kerülésének körülményei vizsgálatának szempontjából, hanem mindössze annak okán, hogy (hivatalos formában) az ő nevéhez köthetők azok az intézkedések, melyek megindították a két városrész kölcsönös integrációját, lassan lebontva az addig szilárdan álló társadalmi törésvonalat a „két Paks” között.

A merev kapcsolati háló fellazítása

Axiómák, alapvető megállapítások

Az újonnan letelepülő lakosság nem kötődött Pakshoz. A lakótelepi társadalom teljesen elkülönült a „falutól”. Az ott élő munkásság saját elkülönült oktatási intézménnyel rendelkezett, máshol élte meg közösségi életét, fizikailag teljesen más közösségi térben mozogott, mint a régi paksiak. Gyakorlatilag elszeparálódott egymástól a két városrész, a paksi Lakótelep külön világot képezett.

A munkások azonban nem csak az eredeti paksiakat nem ismerték. A beruházásra érkezők eredeti lakóhelyüket tekintve is különbözőek voltak, így az egyes panelházakban lakók is ismeretlenként tekinthettek egymásra. Az erőmű dolgozóinak többségét az első időszakban semmi nem kötötte Pakshoz, a munkájukon kívül. Pónya elmondása szerint hosszú ideig a Lakótelep hétvégenként egy szellemváros formáját öltötte fel, mivel az ott élők, a munkanapok és a hétvége közötti időintervallumban, ingáztak Paks és a szülővárosuk/szülőfalujuk között.³³ A városvezetés (a városi tanács) célja ebben a helyzetben egy olyan közösségi tér megteremtése lehetett csak, mely megteremti és honosítja a Lakótelep munkás-társadalmát Pakson, s szorosan egybekovácsolja azt a település eredeti lakosságával.

A sport mint társadalmi kohéziós erő

Ma már szinte lehetetlen lenne elképzelni Paksot a sport nélkül. A város honlapján, elolvasva a polgármesteri köszöntő részt, rögtön az első pontként szerepel, hogy Paks 1995-ben nemzeti sportváros címet kapott.³⁴ A labdarúgó (PFC), a kosárlabda (ASE), a dzsúdó (ASE), a sakk (ASE), a kajak-kenu (ASE) és az ökölvívó (PSE) csapat is egyaránt az országos élvonalba

³³ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

³⁴ Paks.hu (a város hivatalos honlapja) – Köszöntő: <http://www.paks.hu/varos/varos.php>

tartozik, de más sportágakban is szép eredményekkel büszkélkedhet ma a város lakossága. A paksiak mindennapjaihoz tartozik a (verseny)sport, mely a politikai életben is meghatározó szereppel bírt elsősorban az 1980-as évek második felében, s ma is komoly jelentősége van a helyi közéletben, bár napjainkra politikai szerepe teljesen átértékelődött. Ez utóbbira tökéletes példának lehetne említeni a 2010-es önkormányzati választást megelőző kampányt, melyben a körzeti képviselőjelöltek különösen nagy hangsúlyt fektettek a sportra (elsősorban a labdarúgásra).³⁵ Számunkra e folyamat megértéséhez azonban ennek a sportpolitikának az eredete és célja az, ami leginkább meghatározó.

A visszaemlékezésekben Jákli Pétert a magánéletben sportkedvelő emberként ábrázolják ismerősei, munkatársai és barátai – a feljegyzések szerint legjobb barátja Pakson Szinger Ferenc, egy helyi sportszervező volt.³⁶ Jákli sportszeretetével e tanulmány megírásakor nem is vitatkozhatunk, de úgy vélem ez önmagában nem magyarázat arra, hogy miért fektetett akkora tökélet, időt és energiát a sportnak a városlakók életébe történő becsempészésére. A valóság meglátásom szerint a politikus részéről egy remek társadalmi kohéziós erő felismerésében rejlik. Jáklit ugyan az atomerőmű hozta Paksra, de sohasem volt a PAV alkalmazottja, így sem a tősgyökeres paksiak, sem pedig az újonnan érkezettek nem érezhették igazán magukénak a városvezetőt. Bár egyértelmű volt, hogy Jákli a „Vállalat embere”, látványosan egyik tábor pártját nem kívánta fogni. A politikusnak kellett találni valamit, amibe kapaszkodhat egy közkedvelt paksi tanácselnök és mindkét oldal szimpátiáját elnyerheti. A sportban találta meg ezt a politikai tényezőt, mellyel egybekovácsolhatja a város lakóit és ő maga is népszerűsége tehet szert. Pónya József e feltételezésemnek is helyt ad, kiemelve a saját és a PAV szerepét a történetekre vonatkozóan.³⁷ A Pónya Józseffel folytatott beszélgetés értelmében a sport, mint politikai-kohéziós érték felmerülése tőle származik, melyre korábbi, Tatabányán szerzett tapasztalatai révén gondolt, s Jákli Péterrel ezt próbálták meg közösen átültetni a gyakorlatba is, mikor az egykori vezérigazgató az alatta dolgozó nyolc vezérigazgató-helyettes mindegyikét felelőssé tette egy-egy sportág felkarolásáért.

Jákli tanácselnöki kinevezését követően, rövid időn belül megépült az ESZI és az ASE sportcsarnok, duplájára nőtt a szak- és segédedzők száma a városban, szélesedett azon sportágak száma, melyek közül a paksiak válogathattak, ha mozgásra volt szükségük.³⁸ Míg egy 1989-ben, Aradi Imre volt paksi tanácselnökkel készített beszélgetésből kiderül, hogy

³⁵ Barkóczi Csaba eleméz – Csak a foci? - http://barkoczcisabaelemez.blog.hu/2010/09/20/csak_a_foci_3

³⁶ Paksi Hírnök, 1999. január 22., XI. évfolyam/3-4. szám - Egy megkésett diagnózis, 10-11. old

³⁷ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

³⁸ Paksi Hírnök, 1990. szeptember 4., II. évfolyam/17. szám (Melléklet) – Sportmozgalom, 7. old.

húsz évvel korábban zúgolódott a lakosság, amikor az egyik szántóföld helyén focipályát kívántak létesíteni³⁹, addig az '80-as évek második felére a tanács nem hogy megszerettette a sportot, hanem elképzelhetetlenné tette Pakson a sport nélküli életet. Bár a '90-es évek első felében újból kiéleződtek az ellentétek a „pavos” és a „tösgyökeres” paksi lakosság között, az én olvasatom szerint a konfliktus feloldásában a sport is kulcsszereppel bírt, és ez által a sporton keresztül Jákli Péter és Pónya József is.

A kereskedelem átalakítása

A hagyományos falusi kereskedelem modernizációjának kivitelezése szintén a Jákli vezette Városi Tanácsra maradt megoldandó feladatként. A '80-as évek végére még az volt a jellemző, hogy a lakosság a „falusi vásárban” szerezte be a hétköznapijaihoz szükséges dolgokat, a komolyabb műszaki és egyéb eszközökért viszont továbbra is a nagyobb városokba, Szekszárdra és Dunaújvárosba kellett utaznia. Ez sehoggy sem fért már bele egy atomváros image-be. Jákli terveiben egy árubeszerzési lehetőségek tekintetében önellátó Paks képe rajzolódott ki. Gazdasági intézkedéseinek hatására 39 kiskereskedelmi egység és 54 magánüzlet nyílt a városban⁴⁰, ezen belül is inkább az óvárosi részen. Ennek következtében a paksiak és a környékbeliek sokkal több termékhez juthattak hozzá helyben, ami lényegesen megkönnyítette számukra a mindennapokat. Ez a lépés egy újabb adalék volt a „nagy méretű falu” városiasításához.

A lényegesen jobban ellátott Lakótelephez képest a régi városrész fejlesztése azonban nem csak gazdasági, hanem társadalmi hatásokat is eredményezett. Az intézkedés csökkentette ugyanis a fejlettség és ellátottság terén megmutatkozó különbségeket, s ez által valamelyest szintén hozzájárult a település két arcának konszolidálásához. Az Óváros területén végrehajtott infrastrukturális fejlesztések mellett már a régi paksiak sem érezhették magukat másodrendű polgárnak. A hasonló adottságokkal rendelkező városrészek között megszűnhetett az ellátottság terén jelentkező rivalizálás, s ez által is csökkentek a feszültségek.

³⁹ Paksi Hírnök, 1990. március 14., II. évfolyam/5. szám – Beszélgetés volt paksi tanácselnökökkel, Aradi Imre

⁴⁰ Paksi Hírnök, 1990. szeptember 4., II. évfolyam/17. szám (Melléklet) – Kereskedelem, 5. old.

A rendszerváltozás és a kiújuló konfliktus

A rendszerváltozás következtében felszínre került az addig a paksi társadalom szociális-mélyszerkezetében lappangó konfliktus, mely Jákli Péter regnálása alatt már-már oldódni kezdett. Ugyanakkor látni kell, hogy az éppen a konszolidáció útjára lépő ellentétek visszamérgesedését nem önmagában a rendszerváltozás ténye, hanem az annak függvényében bekövetkező gazdasági és politikai történések okozták, melyeket alább ismertetek.

Bor Imre polgármesterré választása

Az 1990. évi önkormányzati választások a liberális többség győzelmét hozták, aminek következtében a képviselőtestület döntése alapján az SZDSZ-es háttérrel rendelkező Bor Imre lett a polgármester Pakson, külső megválasztottként (tehát nem volt eredetileg a képviselőtestület tagja a választás eredménye alapján – sőt még csak nem is indult sem egyéni választókerületben, s nem szerepelt kompenzációs listán).⁴¹ Bor Fehérgyarmaton született, 1963-ban és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fekvő Sajószögeden nőtt fel, Paksra csak 1989 augusztusában, a Budapesti Műszaki Egyetem villamosmérnöki diplomájának megszerzését követően egy esztendővel került.⁴² E néhány információ kiemelését és ismertetését életrajzából kulcsfontosságúnak tartom, mivel az adatokból láthatjuk, hogy Bor Imre 27 évesen, alig több mint egy évvel Paksra költözése után nyerte el 1990-ben a polgármesteri tisztséget. Ez annak tükrében érdekes számunkra, mivel Bor nem egy közismert, vezetői és szakmai tapasztalatokkal rendelkező személy volt Pakson, hanem egy fiatal, ambiciózus politikus. Megválasztásának idején a helyi sajtó azonnal utalást tett rá, hogy Bor Imrét nem pártpolitikai vagy szakmai alapon választotta meg a képviselőtestület polgármesterré, hanem a PAV befolyásának hatására.⁴³ Ennek bizonyítása ma nehéz feladat volna, így sem pro, sem pedig kontra nem kívánok érveket felsorakoztatni amellet, hogy Bor Imre miként került Pakson a polgármesteri székbe. Az a tény azonban, hogy a paksi lakosság miként gondolkodott az ő szerepéről, s ez milyen hatásokat váltott ki a helyi társadalomból sokkal inkább tárgya ezen írásnak. Meglátásom szerint az önkormányzati testület által megválasztott Bor Imrere a paksi „öslakosság” illegitim polgármesterként tekintett, amit már maga az 1990-es választási kampány, s az önkormányzati képviselőtestület alakuló ülésén bekövetkező lakossági reakciók is alátámasztanak. Már az 1990. október 25-i első

⁴¹ Jegyzőkönyv, Paks Város Önkormányzati Képviselőtestülete, 1990. október 25. (1/1990.) – Alakuló ülés

⁴² Paksi Hírnök, 1990. november 27., II. évfolyam/23. szám – Bor Imre interjú, 4. old.

⁴³ Paksi Hírnök, 1990. november 27., II. évfolyam/23. szám – Bor Imre interjú, 4. old.

önkormányzati ülés elején, amikor Szalai-Dobos István (SZDSZ) és Brebovszky János (SZDSZ) Bor Imrét ajánlották polgármester-jelöltnek, akkor a lakosság jelenlévő része közbekiabálásokkal és méltatlankodással fogadta az addig ismeretlen politikus színrelépését.⁴⁴ Az egyik (a jegyzőkönyvekben lakossági felszólalóként aposztrofált) ismeretlen hozzászóló a gyűlésen a következő szavakkal jellemezte a paksi 1/1990.-es Jegyzőkönyv szerint Bor jelölését: „(...) minden választási etikettnek ellentmond ez a jelölés, mert szerinte be kellett volna mutatni a jelölteket [*a választási kampány során – a szerző*]”.⁴⁵ Ebből joggal következtethetünk arra, hogy az 1990 őszi önkormányzati választás kampányának idején az SZDSZ nem tüntette fel, hogy amennyiben jelöltjei többségbe kerülnek a képviselőtestületben, akkor ki lesz Paks Város polgármestere, s valóban, visszanézve a korabeli sajtóanyagokat és levéltári kampányanyagokat, sehol nem találkozhatunk Bor Imre névvel az 1990 szeptemberében és októberében lezajló intenzív helyi kampány során. Ennek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a paksi lakosság egy része becsapottnak érezhette magát a polgármester személyének megválasztása kapcsán.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az akkori önkormányzati választási rendszer hiányosságából fakadóan ismeretlenül hatalomra kerülő Bor Imre személye feszültségeket eredményezett a paksi közéletben, s ez a feszültség 1994-ben (az atomerőműben keletkező veszélyes hulladék tárolását övező mizériából eredően) az eltűnőben lévő Lakótelep – Óváros törésvonal újbóli kiéleződéséhez vezetett.

Az 1994. évi tüntetéssorozat

Az atomerőműből származó veszélyes hulladékot a rendszerváltozást megelőzően a Szovjetunió területére szállították, ez azonban az '1990-es évek elején az Oroszországban életbelépő környezetvédelmi törvények értelmében már nem volt lehetséges – ezért az arra illetékes kormányzati szervek egy Pakson megépítendő ideiglenes hulladéktárolóról döntöttek.⁴⁶ Ennek következtében addig sohasem tapasztalt nukleárisenergia-ellenes demonstrációra került sor a városban. 1994. január 27-én egy jól megszervezett tüntetés keretében 1500 ember vonult fel a városháza elé, ahol a hulladéktároló megépítése ellen tiltakoztak, valamint áramdíjkedvezményt követeltek az atomerőmű 15 kilométeres

⁴⁴ Jegyzőkönyv, Paks Város Önkormányzati Képviselőtestülete, 1990. október 25. (1/1990.) – Alakuló ülés

⁴⁵ Jegyzőkönyv, Paks Város Önkormányzati Képviselőtestülete, 1990. október 25. (1/1990.) – Alakuló ülés

⁴⁶ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkeresztől adventig, 101. old. – 141. old.

körzetében élő lakók számára.⁴⁷ A demonstráción eluralkodtak az indulatok, a helyszínen megjelenő paksi polgármester az elégedetlenkedő tömeggel fizikai atrocitásba keveredett.⁴⁸ Az indulatok ily mértékű elszabadulása nem csak az ideiglenes tároló megépítése ellen szólt, hanem tiltakozásként a polgármester személye, s egyben az életszínvonalbeli különbségek ellen. Ez utóbbi alatt azt értem, hogy míg a PAV a rendszerváltozást követően is tudta tartani, sőt növelni a dolgozóinak életszínvonalát, addig a régi paksi lakosság egy része a létbizonytalanság szélére került a hirtelen kirobbanó kapitalizmusnak betudhatóan. A gyűlésen a tömeg a polgármester távozását követelte, s megalakították a Szarkofág Nélküli Jövőért Egyesületet (továbbiakban: SZNJE), mely a város lakosságának nukleárisenergia-ellenes részét kívánta képviselni.⁴⁹ Az önkormányzattal való eredménytelen egyeztetési kísérletek után 1994. február 23. napján újabb több ezer főt számláló tömeges demonstrációra került sor a Városháza előterében, ahol már megjelent, majd felszólalt Figler János, a választókerület MDF-es képviselője is, s az egyesület, mely ekkorra már 250 tagot számlált, bejelentette, hogy elnökhelyettesét, Dr. Műhelyi Jánost országgyűlési képviselő-jelöltként indítja a májusi parlamenti választáson.⁵⁰ Pakson érezhetően feszültté vált a közélet, az atomerőmű-ellenesség és a polgármester-ellenesség párhuzamosan volt jelen a történelmi városrészben, s az SZNJE egyre nagyobb lakossági támogatást és befolyást tudhatott maga mögött.

Az ellentét gazdasági vonatkozásai

A fellángoló atomerőmű ellenesség mögött egyben gazdasági problémákat kell keresnünk. A paksi lakosság történelmileg – földrajzi környezetéből adódóan – szinte kizárólag mezőgazdasági, illetve az ahhoz kötődő feldolgozó ipari megélhetéssel rendelkezett. Az atomerőmű megépítését megelőzően a legnagyobb foglalkoztató Pakson a Konzervgyár volt⁵¹, mely nagymennyiségű, magas színvonalú és jó minőségű élelmiszertermékeket állított elő. Az atomerőmű megépítése azonban visszavetette a mezőgazdasági feldolgozó üzem sikerét, mely az ipari létesítmény felépítését megelőzően a Szovjetunióba, az NDK-ba, Csehszlovákiába, Romániába, Nagy-Britanniába, Dél-Afrikába, Hollandiába, Svédországba,

⁴⁷ Paksi Hírnök, 1994. február 9., VI. évfolyam/3. szám – Ingyenáramot követelnek, 2. old.

⁴⁸ Paksi Hírnök, 1994. február 9., VI. évfolyam/3. szám – Ingyenáramot követelnek, 2. old.

⁴⁹ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkeresztől adventig, 101. old. – 141. old.

⁵⁰ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkeresztől adventig, 101. old. – 141. old.

⁵¹ Kernné Magda Irén: Városunk: Paks, Szekszárdi Nyomda Kft., Paks, 1997; A földosztástól az atomváros felépítéséig: 1945-1990, 77-89. old.

Norvégiába és az USA-ba is exportált gyümölcskonzervet, főzeléket, savanyúságot, pálinkát, és szárított fűszerpaprikát.⁵² Ez a kereslet azonban az atomerőmű üzemelésének kezdete után lassan elmaradt. A szocialista éra ezen szakaszában (1975-1989) Magyarországon indirekt utasításos gazdasági rendszer, majd indirekt befolyásolási rendszer működött.⁵³ Ezek a fajta gazdasági berendezkedés típusok lehetővé tették, hogy (miként az országban több más vállalat is) a Paksi Konzervgyár – vélhetően a központi költségvetés terhére – ha veszteségesen is, de tovább működhessen. A rendszerváltozással járó gazdasági átrendeződés, mely a piacgazdaság különböző elemeinek keveredését hozta magával, a végét jelentette a veszteségesen működő vállalatok fenntartásának, először a privatizációra kerülő, majd az állami szektorban is. Az élelmiszerüzem helyzetét nehezítette, hogy egy '90-es évek eleji kormányrendelet értelmében a gyártónak minden élelmiszertermék esetében fel kellett tüntetnie a származási helyet, s ennek tükrében - a konzervgyár vezetőségének tapasztalatai alapján – az erőmű még súlyosabb károkat okozott a feldolgozó üzemnek.⁵⁴ A Paksi Konzervgyár először jelentős leépítéseket tartott, majd később, 1997 szeptemberében végleg bezárta kapuit.⁵⁵

A konzervgyári dolgozók, akik egy olyan hagyományos paksi üzemnek voltak munkatársai, amely korábban már az 1930-as évek szabadabb piaci viszonyai között is sikeresen tudott termelni, az atomerőmű árnyékában tömegesen elvesztették munkájukat, megélhetésüket és jövedelmüket, miközben a nukleáris-létesítmény dolgozói, akiknek javarészét betelepülők alkották, nem csak haszonélvezői, hanem kedvezményezettjei is voltak a vállalat paksi jelenlétének. Az atomerőműnek a Paks környékén termelt mezőgazdasági és húsipari termékek felé okozott keresletcsökkenése azonban nem csak a Paksi Konzervgyárat érintette, hanem más mezőgazdasági szektorokat is; akadt például olyan tejipari vállalat Pakson, mely a törvény ellenére sem tüntette fel a terméken a paksi származási helyet.⁵⁶

Ilyen gazdasági viszonyok mellett – bár nem indokolt, hiszen nem a lakótelepi munkástársadalom döntött az atomerőmű paksi létesítéséről – mégsem csodálkozhatunk azon,

⁵² Németh Imre (szerk.): Paks Monográfiája, Zrínyi Nyomda, Budapest, 1976 – Paksi Konzervgyár, 345-349. old.

⁵³ Bedő Zsolt – László Gyula – Szerb László: Üzleti gazdaságtan, Carbocomp Nyomda, Pécs, 2009 – A tervgazdasági rendszerek változatai, 70-74. oldal

⁵⁴ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkeresztől adventig, 101. old. – 141. old.

⁵⁵ Takácsné Tóth Márta: Privatizáció és vagyonszerzés a Paksi Konzervgyárban, 229-250. old. In. Kernné Magda Irén: Várossá Válni... (Paks 1979-1999), Böcz Sándor Nyomda, Szekszárd, 2001;

⁵⁶ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkeresztől adventig, 101. old. – 141. old.

hogy a vállalat jelenlétéből hátrányt szenvedő, paraszti gyökerekkel rendelkező eredeti paksi társadalom ellenszenvvel tekintett az energia-ipari cég dolgozóira.

A Gallup Intézet által végzett közvélemény-kutatás

Mivel a tüntetéseken felvetődött egy helyi népszavazás megtartásának ötlete⁵⁷, melyben a paksi lakosság arról dönthetett volna létesüljön-e Paks környékén ideiglenes veszélyes hulladék-tároló, Bor Imre polgármesternek – aki a helyi közvélemény szemében az atomerőmű által menedzselt politikusként élt – lépnie kellett annak érdekében, hogy a referendum-kísérlet ne valósulhasson meg, hiszen egy számukra kedvezőtlen eredmény mind az atomerőmű további sorsának kimenetelét, mind pedig saját korábbi állásfoglalásának és szerepének legitimációját kérdőjelezte volna meg. Megelőző lépésként Paks Város Önkormányzata a Magyar Gallup Intézetet bízta meg egy közvélemény-kutatás elkészítésével⁵⁸, amely a fűtőanyag-tároló megépítésének lakossági támogatottságát vizsgálta. A felteendő kérdéseket az önkormányzat állította össze.⁵⁹ A vizsgálat eredményeképpen az önkormányzat elkönyvelte, hogy a lakosság 76 százaléka támogatja a tároló megépítését, s ez jelent meg a helyi sajtóban is.⁶⁰ Ez alapján a városvezetés zöld utat engedett a tárolónak – az SZNJ válaszként azonnali tiltakozónyilatkozatot adott ki a döntés ellen.⁶¹

A közvélemény-kutatás alkalmával a megkérdezetteknek feltett kérdéseket leköszölte a Paksi Hírnök is.⁶² A kérdések közül a negyedik és a tizedik kérdések voltak a leglényegesebbek, a többi kérdés (tud-e róla, hallott-e róla, honnan hallott róla) tanulmányunk szempontjából mellékesebbnek tekinthető. A negyedik kérdésre, mely úgy hangzott; *Ön szerint szükség van az erőmű hosszú távú működtetéséhez a tároló megépítésére vagy nincs?*, felelt a válaszadók háromnegyede igennel, s ezt értelmezte a későbbiekben a városvezetés abszolút lakossági támogatásként. A tizedik kérdésre, mely úgy hangzott; *Bízik Ön abban, hogy az átmeneti tároló biztonságosan fog üzemelni?*, már lényegesen kevesebb pozitív válasz érkezett (60 százalék), míg a lakosság közel harmada (31 százalék) nem bízott a tárolóban.⁶³ Ez utóbbi egyébként Paks esetében nagyjából 6 és fél ezer embert takart. Módszertanilag ugyanakkor

⁵⁷ Paksi Hírnök, 1994. március 9., VI. évfolyam/5. szám – Kevés öröm, józan, ésszerű belátással, 2. old.

⁵⁸ Paksi Hírnök, 1994. június 17., VI. évfolyam/17. szám – A többség elfogadja a tárolót, 2. old.

⁵⁹ Paksi Hírnök, 1994. június 17., VI. évfolyam/17. szám – A többség elfogadja a tárolót, 2. old.

⁶⁰ Paksi Hírnök, 1994. június 17., VI. évfolyam/17. szám – A többség elfogadja a tárolót, 2. old.

⁶¹ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkereztől adventig, 101. old. – 141. old.

⁶² Paksi Hírnök, 1994. június 17., VI. évfolyam/17. szám – A többség elfogadja a tárolót, 2. old.

⁶³ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkereztől adventig, 101. old. – 141. old.

megkérdőjelezhető, hogy a hosszadalmas és kétértelmű kérdéssor helyett, miért nem volt egyszerűbb egy olyan kérdés feltétele, amely egyértelműen rákérdez a vizsgálat tárgyára (Például: *Egyetért-e Ön a fűtőanyag-tároló Pakson történő megépítésével?*). Állításom alátámasztására két egyszerű példát hoznék: a negyedik kérdésre akár úgy is válaszolhat az alany, miszerint *Igen, szükség van tárolóra az erőmű hosszú távú működtetéséhez, de nem támogatom, hogy ez Pakson épüljön meg*, vagy a tízedikre, *Igen, bízom benne, hogy ha már megépítik biztonságosan fog működni, de nem szeretném, hogy Pakson épüljön meg*. Éppen ezen indokok miatt álláspontom szerint szakmai szemmel nehéz elfogadni e közvélemény-kutatás eredményét annak igazolására, hogy a helyi lakosság 76 százaléka támogatta volna az ideiglenes hulladéktároló megépítését.

A népszavazási kezdeményezés ötletgazdái, akik azonosak voltak a tüntetések főszervezőivel, megkíséreltek visszavágni az önkormányzat által rendelt kutatás eredményére. Az SZNJ 7200 kérdőívet jutatott el a városlakókhoz, melyekből a legforgalmasabb paksi pontokon (boltokban, intézményekben, élelmiszerüzletekben) kihelyezett gyűjtőládákba a kiosztott kérdőívek 9,69 százaléka (698 példány) érkezett vissza, ezek közül 98,85 százalék (690) nem akarta a tároló megépítését, 1,15 százalék (8) pedig támogatta a beruházás megkezdését.⁶⁴

A Szarkofág-csoport ügyének társadalmi hozadéka

Látva az egyesület erejének és befolyásának növekedését, Bor Imre polgármester – demokratikusnak aligha nevezhető – hadjáratot indított az SZNJ és annak vezetői ellen, melynek elsődleges színtere a helyi sajtó volt. Az önkormányzat által fenntartott Paksi Hírnök című újság rendszeresen és nyíltan a PAV és a polgármester mellett foglalt állást, s az egyik sajtómunkatársát, aki pozitív hangnemben tudósított az eseményekről, a lap főszerkesztője elbocsájtotta.⁶⁵ Az egyesület vezetőit az újság folyamatosan alkoholistának és iskolázatlannak igyekezett bemutatni⁶⁶, melyre fellapozva az ebben az időintervallumban megjelent Paksi Hírnököket szép számmal találunk példát. Az is érdekes, hogy a lapban sokkal nagyobb terjedelemben kaptak teret az olyan, addig Pakson ismeretlen, de egyben szakmainak beállított zöld szervezetek (pl. a Reális Zöld Klub), melyek egyetértettek az ideiglenes tároló

⁶⁴ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkeresztől adventig, 101. old. – 141. old.

⁶⁵ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Kezdeményez a nép, 104. old. – 110. old.

⁶⁶ Paksi Hírnök, 1994. március 9., VI. évfolyam/5. szám – Kevés öröm, józan, ésszerű belátással, 2. old.; Paksi Hírnök, 1994. március 23., VI. évfolyam/6. szám – Orvosság kellene már a régi sérelmekre, 5. old.; Paksi Hírnök, 1994. július 29., VI. évfolyam/23. szám – Környezeti hatások, hatás a környezetre, 2-3. old.

megépítésével.⁶⁷ Bor Imre talán legnagyobb fogása, hogy még 1994. február végén az országos, a megyei és a helyi sajtó meghívása mellett szervezett vitafórumot, a hulladéktároló megépítéséről.⁶⁸ A fórumon az SZNJE mellett, még négy helyi civilszervezet vett részt, melyek közül mind a négyet meglehetősen szoros kapocs fűzte az önkormányzati és eróműves érdekekhez – volt közöttük az önkormányzat által fenntartott és létrehozott egyesület (Paksi Nyugdíjasklub, Paksi Polgárok Baráti Köre), az atomerőmű által nem sokkal korábban alapított egyesület (Finlandia Kör) és az ideiglenes tároló megépítésében érdekelt civilszervezet (Paksi Építőipari Kisvállalkozók Egyesülete) is.⁶⁹ A fórum eredményeképpen a média közölte a magyar lakossággal, hogy a helyi civil szektor öt legfontosabb szereplője közül négy az önkormányzat oldalán áll, s mindössze egy az, amely ellenzi a polgármester és a PAV érdekeltségét. Becslésem szerint a fórum előtt nagy részben teljesen ismeretlen „civil” csoportosulások által együttesen képviselt lakosság létszáma együttesen sem érte el az SZNJE által képviselték számának egy ötödét sem, ugyanakkor a közvélemény befolyásolására és a polgármester-ellenes indulatok lecsillapítására megfelelő politika-technikai módszerek bizonyult.

Bár az eredeti paksi lakosság nagyobbik része érezhetően félt az atomerőmű jelenlétéből fakadó veszélyektől, s ebből eredendően erőműellenes volt, az állandó sajtóhadjárat következtében az SZNJE mégis elhalt az 1994. évi országgyűlési választások idejére. A Bor Imre által rendezett, s joggal antidemokratikusnak tekinthető politizálás következménye azonban meglátszott az 1994. évi önkormányzati választások eredményén. A Szarkofág Nélküli Jövőért Egyesület, mely négy jelöltet tudott állítani kizárólag az Óváros területén lévő egyéni választókerületekben, mindenhol az utolsó helyen végzett.⁷⁰ Ebben feltételezésem szerint oroszlánrészrel bírt az egyesület elleni negatív kampány, de ezen kívül oka lehet a szervezeten belüli belső konfliktusok nyilvánosságra kerülése⁷¹, valamint részben az is, hogy az országos politika prioritást élvezett a választók érdek- és értékítéletében a voksok lerakásakor. Ugyanakkor az MSZP országos kitekintésben – a parlamenti választást övező sikert követően – az önkormányzati választáson is hengerelni tudott, de Pakson a Bor Imre nevével fémjelzett SZDSZ-szel szövetségre lépő szocialisták vereséget szenvedtek, az egyik

⁶⁷ Paksi Hírnök, 1994. március 9., VI. évfolyam/5. szám – Reális Zöldek Klub, 4. old.

⁶⁸ Paksi Hírnök, 1994. március 9., VI. évfolyam/5. szám – Kevés öröm, józan, ésszerű belátással, 2. old.

⁶⁹ Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Vízkeresztől adventig, 101. old. – 141. old.

⁷⁰ Paksi Hírnök, 1994. december 16., VI. évfolyam/43. szám – Az 1994. évi önkormányzati választások eredménye, 2-5. old.

⁷¹ Paksi Hírnök, 1994. április 23., VI. évfolyam/9. szám – Műhelyi nyilatkozata a Kossuth Rádióknak, 2. old.

helyi civil szervezet, a Paks Városért Mozgalom csapatától.⁷² Úgy vélem, hogy ebben (más tényezők mellett) a januártól márciusig húzódó tüntetéssorozatot is okozótényezőként kell számon tartanunk.

Ugyanakkor tanulmányunk szempontjából kevésbé Bor egyéni karrierpályája mérvadó, mint annak megállapítása, hogy az 1980-as évek második felében már rendeződni látszó konfliktushelyzet néhány „békeév” után, egy felelőtlen politikusgarnitúra magatartásának köszönhetően ismét kiélezetté vált a helyi politikában.

A paksi kettős-társadalomszerkezet meghaladottá válása

Pakson a '90-es évek második felében a társadalmi kohézió teljes megvalósítása lett az egyik legfontosabb feladat a helyi népesség számára. Ebben magára az idősíkra kell úgy tekintenünk, mint politikai megoldó kulcsra. Azok a kohéziós erőfeszítések, melyeket a Jákli Péter vezette paksi tanács tett a város két részének egységesítése érdekében, szoros kapocsnak bizonyultak a Lakótelep és az Óváros között. A két településrész integrációja – ha Bor Imre polgármesteri ciklusa alatt meg is szakadt, sőt időszakosan még a korábbi indulatok is a felszínre törtek – viszonylag gyors iramban haladt tovább. Ennek legfőbb oka, hogy azok a munkavállalói arányok, melyek a paksi atomerőművet a kezdeti időben jellemezték, lassan megváltoztak. Pónya József elmondásából tudjuk, hogy a PAV dolgozóinak az 1980-as években még 70 százaléka volt az, aki nem Paksról származott, s pusztán a maradék közel egyharmad volt Paks környéki⁷³, azonban azt is tudjuk, hogy napjainkig (2011. november) nagyjából 1400 fő ment nyugdíjba a vállalatától, s az ő helyükre túlnyomó többségében Paksról, illetve a Paksi Kistérség és Tolna megye területéről szerződtettek dolgozókat. Így tehát az elmúlt évektől kezdve nem egy idegen társadalmi réteg, hanem a paksi lakosság saját maga élvezhette az atomerőmű biztosította munkalehetőségek jó részét. (Itt talán megemlíthetjük, hogy Paks más aspektusból tekintve is – speciális anyagi helyzete révén - előnyben van az egyéb, hasonló adottságú településekhez mérten a különböző társadalmi típusú és dimenziójú törésvonalak orvoslásában.⁷⁴)

⁷² Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005 – Paks Városért '94, 142. old. – 164. old.

⁷³ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

⁷⁴ Barkóczy Csaba: Roma integrációs kísérletek Paks városában, 71-90. old., In. Glied Viktor (szerk.): Stratégiák, civilek, politikák a Dél-Dunántúlon, Pécsi Zöld Kör, Pécs, 2011

Az enyhülés további tényezője, hogy az ezredfordulóra felnövekedett az első olyan generációja a lakótelepi társadalomnak is, mely már születésétől kezdve Pakson élt, s a városra sokkal inkább, mint szülővárosára – s nem pedig, mint egy jó munkalehetőséggel kecsegtető, ámde idegen és ismeretlen közösségre – tekintett.

Egyet kell, hogy értsünk az atomerőmű egykori vezérigazgatójának azzal az álláspontjával⁷⁵ is, mely szerint az „eredeti” paksi lakosság felismerte és belátta azt aényt, hogy az erőmű által kifizetett jövedelmek – melyek reálértéküket tekintve magasnak nevezhetőek a hazai és paksi átlagkeresethez mérve – pozitívan hatnak a helyi gazdaságra. E jövedelem mennyiség továbbjutva a helyi gazdasági vérkeringésbe, növeli a keresletet, ami a paksi gazdasági körforgás valamennyi szereplője számára bevétel többletet eredményez, s ez által lehetőséget nyújt lokálisan a szélesebb körű jólét kialakulására.

E fentebb leírt ok-okozati tényezők ismeretében utólagosan kell megállapítanunk azokat a tényezőket és módszertani ismereteket, melyeket egy ilyen speciális jellegű nagyberuházásnál figyelembe kell venni a társadalmi viszonyokért is felelős, a beruházásban érintett szervezetek.

Konklúzió

A Paks város megosztottságát övező konfliktusra tisztán, mint társadalmi-politikai szembenállásra kell tekintenünk. Feloldásához azonban csak kisebb részben járultak hozzá kohéziós politikai döntések, a nagyobb szeletet a gazdasági beavatkozás oldotta meg – melyet a helyi piaci körforgás részben önszabályozó módon semlegesített. [Ez alatt azt kell értenünk, hogy mivel köztudott volt Pakson a villamosenergia-szektorban dolgozók bérének nagysága és komolyabb előrelépési (karrier) lehetőségekkel is kecsegtetett az atomerőmű, ezért a helyi fiatalok – az Óvárosból származók is – műszaki értelmiségi pályára vállalkoztak, ahonét bekerülve a vállalatba már nem érezték privilegizálnak az ipari létesítmény dolgozóinak helyzetét, mivel maguk is a PAV/PA Rt. munkatársaivá váltak, s részesültek az ezzel járó kedvezményekből.] Mindazonáltal egészen e gazdasági folyamat végbemeneteléig egy két évtizedes helyi szembenállás tette olykor feszültebbé a légkört a Duna menti kisvárosban.

Összegzésképpen néhány olyan alapvető szempont figyelembe vételét ajánlhatjuk azoknak a politikai döntéshozóknak, akik hasonló (település-szerkezet átalakítással járó) gazdasági, technológiai művelet kivitelezésében érintettek, amellyel elkerülhetőek a Pakshoz hasonló nehézségek:

⁷⁵ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

- Figyelmet kell fordítani arra, hogy a tervezett döntést milyen politikai és lakossági reakciók övezik mind az adott település, mind pedig a további érintett települések részéről. Milyen érdekkellentéteket mivel és hol lehet megfelelően kompenzálni, hogy megfelelő konszenzus alakulhasson ki az érintett felek között.

- Egy ilyen jellegű nagyberuházásnál, amennyiben lehetséges, a betelepítendő lakosságot célszerű olyan térségekből verbuválni, mely társadalomszerkezetét és kulturális-infrastrukturális szintjét tekintve hasonló a céltelepüléshez.

- Az ipari létesítmény munkásságát – ha az lehetséges – akkor nem egy tömbben, hanem szétszórta, keverve az őslakossággal, az eredeti városrészben kell letelepíteni, nem pedig külön számukra létrehozott speciális városnegyedekben, annak érdekében, hogy ez által is közös élettér és kapcsolatháló alakulhasson ki, felgyorsítva a beolvadást az adott település társadalmába, s megakadályozva elkülönülő tömbök kialakulását, melyek melegágyát képezhetnék egy lehetséges törésvonal születésének. A közös élettér, ideértve a közös iskoláztatást, közös szórakozási lehetőségeket – ez lehet a sport (tömegsport) is – és közös programok megteremtés lehetőség a minél hamarabb történő közösségtudat kialakulására.

- Célszerű arra is törekedni, hogy ne legyenek jelen tömeges mértékben egzisztenciális különbségek a településen élő társadalmi csoportok között s egyik csoport se érezze magát alárendelt helyzetben a másikkal képest, mivel ez szintén forrása lehet egy-egy hosszabb konfliktus kialakulásának.

Úgy gondolom, ha a fentebbi kritériumoknak a lehetőségekhez mérten a politika eleget tud tenni, akkor akár zökkenőmentesen, komolyabb konfliktus nélkül is lebonyolítható egy modern ipari nagyberuházás. E javaslatok egyébként maximálisan összeegyeztethetőek a demokrácia alapvető vívmányaival és értékrendjével, melybe beletartozik a civil partnerség elve és a lakossággal folytatott valós párbeszéd lehetőségének megteremtése. Ugyanakkor azt is beláthatjuk, hogy ennek kivitelezése nem mindig lehetséges, hiszen függ az anyagi erőforrások meglététől, illetve minden egyes igény teljesítése, vagy engedmény megtétele (amellett, hogy gyakorlatilag lehetetlen) egy-egy gazdasági-politikai kezdeményezés kimenetelét végletesen lelassíthatja.

Pónya Józseftől tudjuk, hogy Pakson is volt kezdeményezés egy a betelepítés társadalomra gyakorolt hatásának nézőpontjából vizsgálva átgondoltabb település-szerkezeti elrendezés megformálására⁷⁶, de ehhez, mint láthatjuk nem volt meg a megfelelő nagypolitikai támogatás, a város és a vállalat ereje pedig kevés volt a kivitelezéshez.

⁷⁶ Háttérbeszélgetés Pónya Józseffel, 2011. október 28.

Azonban be kell látnunk, hogy nem elég az ilyen beruházásokhoz sokrétű lokális stratégiát kapcsolni és társadalmi esettanulmányokat készíteni, hanem ezeket figyelembe kell vennie a döntéshozóknak és meg is kell valósítaniuk, mely alapján elkerülhetővé válnak a konfliktusok. Remélhetőleg a jövőben a szakma felülírhatja a politikát, s az anyagi feltételek is adottak lesznek egy-egy sikeres projekt gyakorlati megvalósításához.

MELLÉKLET

I/I.

Alább egy kiragadott rész a Herczeg József, paksi önkormányzati képviselővel (korábban tanácselnök-helyettes, majd polgármester) készített mélyinterjúból.

Szerző: - Említetted, hogy Jákli Péter és Pónya József jó viszonyban voltak. Sok helyen olvasható, hogy Jákli Pónya révén kerülhetett Paksra tanácselnöknek. Mit tudsz erről?

Herczeg: - 1985-ben Dallos Tibor volt a tanácselnök, aki korábban rendőr volt és eléggé keményvonalas ember. Ha szóltak a pártbizottságtól, vagy az atomerőműtől, hogy ezt vagy azt kellene csinálni, akkor nem félt visszaszólni a központnak, és megmondani, hogy Pakson ő a tanácselnök és ezért ő dönt mindenről. Egyszer Pónya József valamiért magához hívatta Dallost, de még tartott az előző megbeszélése, ami miatt Dallosnak kint kellett várakoznia az irodája előtt. A volt rendőrfőnök nehezen viselte el, hogy az erőmű vezérigazgatója megvárakoztatja és tíz perc után hazament. Nem sokkal később Pónya József, abból a célból, hogy bocsánatkérő gesztust tehessen a tanácselnök felé, maga kereste meg az irodáján. Mikor jelentették Dallosnak, hogy Pónya József szeretne vele beszélni, akkor a megsértett tanácselnök üzent, hogy várjon kint. A vezérigazgató, aki nem mellesleg az MSZMP Központi Bizottságának is tagja volt, negyed óra múlva benyitott és látta, hogy a tanácselnök újságot olvas. Innentől kezdve nem volt már kérdés; Dallosnak mennie kell.(...)

I/II.

Részlet Gutai István, a paksi Városi Könyvtár egykori igazgatójának, az MDF-rendszerátvitel kori frontemberének visszaemlékezéseiből.

(...)Akkor azonban egy érzelmektől, indulatoktól és szenvedélyektől sem mentes politikai légkör uralkodott, mi pedig kezdő, gyakorlatlan politikusok voltunk. Később persze ezek a

konfliktusok feloldódtak, a politikai pragmatizmus helyre rendezte ezeket. Ma például Hajdú János már sikeresen együtt működik Herczeg Józseffel és a Paks Városért Mozgalommal. Jákli Péter egyébként nem nagyon akart Paksra kerülni. Dr. Harmath Bélától, a földvári városi bizottság titkárától tudom ezt, aki nagyjából olyan funkciókat látott el a településen, mint ma a jegyző. 1982 és 1986 között Dunaföldváron dolgoztam, Jákli ezidőtájt ott volt tanácselnök. Pónya József kereste meg, hogy jöjjön Paksra, de ő nem akart, mert félt attól a konfliktustól, ami a „pavosok” és a régi paksiak között húzódott. Elképzelhető, hogy itt is valami kényszer működött.(...)

I/III.

Továbbá az alábbiakban egy Pónya József, volt PAV vezérigazgatóval készített beszélgetés a tanulmányhoz köthető részleteit mellékeltem.

Szerző: - Vezérigazgató úr, miként tekint ma vissza az atomerőmű megépítésének idején a régi paksiak és az erőmű építkezésére érkező munkás lakosság között húzódó társadalmi törésvonalra? Hogyan látja, milyen módszerekkel sikerült ezt feloldani napjainkra?

Pónya: - Paks az atomerőmű megépítésének kezdete előtt egy kisméretű, alvó település volt, ahová a beruházás kezdetén „nagyipari emberek” kerültek. Az ők és az itteniek gondolkodásmódja között óriási volt a különbség. A megyében Paksot megelőzően nem volt nagyipar, s ezért külsős emberek érkeztek Pétről, Dunaújvárosból, Ózdról, Tatabányáról és egyéb olyan helyekről, ahol már létezett korábban ilyen jellegű nagyipari üzem. Ezek a települések javarészt nagyobb városok voltak, s az onnan érkező mérnökök, illetve szakmunkások, s főleg ezek feleségei hiányolták az ottani infrastruktúrát Paksról. A korábbi lakóhelyeiken akadt egy-egy nagyobb ruhaszalom, itt csupán rőfös boltot lehetett találni, s az élelmiszer kereskedelmet tekintve is az általuk megszokott ABC-áruház helyett a régi típusú sorban állós falusi boltocska volt csak. Ez bosszantotta az ideérkezett asszonyokat, míg a paksiak nem értették mi ezzel az újonnan idetelepülők problémája. Nagyképűnek tartották az általuk „gyütt-menteknek” nevezett betelepülőket.

További probléma volt, hogy az erőmű megépítésével megváltozott a hierarchia Pakson. Az erőmű építését megelőzően a TSZ, KTSZ vezetők, a Konzervgyár vezetői az iskolaigazgatók álltak a helyi társadalom élén. Az atomos mérnökök megjelenésével ez a réteg hátrébb szorult a ranglétrán, ami újabb konfliktus kialakulását eredményezte. Mondok egy példát. A régi

rendszerben minden év május elsején felvonulás volt az ország településein. Mi, erőműves vezetők a felvonulások idején, a pódiumon az első sorban álltunk. Egy ilyen alkalommal történt, hogy a mögöttünk lévő sorokból az egyik korábbi paksi vezető félhangosan odaszólt a mellé állónak a fejével felém bökve, hogy „Nézd meg ezt, ez túrt ki a helyemről...”. Én akkor nem tudtam, hogy itt ekkora jelentősége van annak, hogy ki melyik sorban áll a május elsejei felvonuláson. Megálltam, hogy ne szóljak vissza a kötekedőnek, de soha többet nem mentem fel a pódium tetejére május elsején.

A konfliktushoz hozzá tartozik az is, hogy a régi paksiak nem tudták értékelni a PAV hasznát, mielőtt üzemelni kezdett volna az atomerőmű. Sokszor ráadásul csak a kiadásokat látták benne. Még a megyei vezetés is így volt vele.

Egyszer egy srác rossz gombot nyomott meg és 100 milliós kár keletkezett az építkezésen. Híre ment ennek a városban, s a falusi tömeg szemében ez halálos bűn volt, lincshangulat alakult ki. Még a központi vezetés is az illető megbüntetését kérte. Én mégsem engedtem, hogy felelősségre vonják a fiút. Ennek rendkívül egyszerű oka volt. Ha egy véletlen tévedésért valakit súlyosan elmarasztalnak, akkor senki nem akarta volna a felelősségteljesebb műveleteket elvégezni, mindenki félt volna, ami az építkezés hihetetlen mértékű lelassulásának kockázatát vetítette előre. Ezért elintéztem, hogy ne büntessék meg. A paksi paraszti társadalom azonban nem értette ezt a logikát.

Ezek miatt sokszor kölcsönösen ellenséges viselkedés alakult ki az új paksiak és a régi paksiak között. Mivel az erőmű építésére érkezők nem érezték eleinte jól magukat Pakson, ezért megfigyelhető volt, hogy hétvégenként az egész panelváros kiürült. A munkások eleinte minden hétvégén hazautaztak a szüleikhez, rokonaikhoz a szülőfalujukba. Honosítani kellett a lakótelepi társadalmat. Kellett valami, amivel ideköthetjük a munkásokat. Ki kellett alakítani egy erősebb közösséget. Nem csak a régi paksiak nem ismerték a pavi lakosságot, de az egy panelben élők sem ismerték egymást, hiszen az ország különböző pontjairól érkeztek. Az egész lakótelep egy külön világ volt. Erre adódott válaszlehetőségként a sport.

Én az atomerőmű előtt Tatabányán dolgoztam, ott láttam, hogy egy ilyen iparvárosnak milyen erős a sportja. Első osztályú foci, boks, kosár és miegymás csapata volt. Alattam nyolc igazgató dolgozott ekkor. Mind a nyolcnak ki lett adva, hogy felelős egy-egy sportért. Ekkor erősítettük meg a judo, kajak, foci, kosár, boks csapatokat. Kerestünk európai szinten is sikeres sportolókat és ezeket elhoztuk Paksra. Az ötlet bevált, a sport fellazította a merev kapcsolatot a munkások és a régi paksiak között. Mára úgy látom, hogy ez átformálódott, a sportban magasabbak lettek az igények. Akkor nagyon komoly összetartást hozott, ha a

focicsapat felkerült az NB II-be, ma ha az Anti nem arannyal jön haza a bajnokságról, akkor már a fél város arról beszél, hogy minek ment az oda ki. Nagyobbak lettek az igények, az elvárások.

Szükség volt egy normális bolthálózat kiépítésére. A hús és a sör ellátás hiánya is konfliktushoz vezetett. Először a telepesek szenvedtek hiányt ezekből a termékekből, mivel a helyiek meg tudták háznál termelni a számukra szükséges húsmennyiséget, disznót, baromfit vágtak, de fenn a lakótelepen központilag meg volt határozva, hogy mennyi hús jár ennyi emberre és pontosan annyi volt. Hogy az nem elég, eleinte senkit nem érdekelt. Mi ekkor kezdeményeztük ennek az állapotnak a megváltoztatását, és sikeresen elértük, hogy a lakótelepen nagyon színvonalas és bőséges ellátásban részesülhessenek a dolgozóink. Ekkor már nekik volt jobb az ellátásuk a falusiakkal szemben, s habár azok is járhattak volna a lakótelepi boltokba, nem tették. Ebből is ellenszenv lett, így ki kellett egyenlíteni a kereskedelmi egységek arányát.

A pavos és tősgyökeres paksiak konfliktusa egészen addig fennállt, amíg a régi paksiak is tömegével nem tudtak munkát szerezni az atomerőműben. A PAV dolgozóinak eleinte 70 százaléka volt nem paksi, s a maradék 30 százalék, amely Paks és Paks környéki volt is csupán alacsonyabb beosztásban dolgozott ott. Mára 1400 erőműves ment nyugdíjba, s ezek helyének a feltöltése túlnyomó többségében Paksról és térségéből történt, ez a tény az ellentétek konszolidálódását eredményezte a két fél között.

Az ellentétek további enyhüléséhez az is hozzájárult, hogy a nem paksiak is megérezték a kistelepülés előnyeit, az ember közelebb Paksot.

A paksiak az atomerőműhöz ma rendkívül ragaszkodnak, mert saját magukon látják ennek gazdasági hasznosságát. Az Atomerőmű 2500 embernek ad közvetlenül munkát, közvetve még ugyanennyinek. Az erőmű évi 35 milliárd forint bért fizet ki a dolgozóinak, ebből ők 15 milliárdot visznek haza. Ezeket a béreket elköltik a városban, amely az egész lakosság életszínvonalán érezteti a hatását. Nem véletlenül Paks és környéke Tolna megye legfejlettebb és leggazdagabb térsége.

Utólag visszagondolva persze okosabb lett volna a falu területén szétszórva felhúzni a panelokat és odaköltöztetni a munkásokat, akkor könnyebben beilleszkedtek volna a paksi társadalomba. Ennek azonban gátat szabott a távfűtés. Pakson ugyanis ekkor még ennek infrastrukturális lehetősége sem volt kialakítva, mi pedig nem tudtunk volna akkora költséget lehívni az államtól, hogy az ellentétek elkerülése érdekében egy szétszórta, néhol egymástól öt kilométeres távolságra lévő panelházak között elvezessük a gázt. Ezért egy helyre kellett

építkezni. A mai Táncsics-park eredetileg nem parknak lett szánva, azért alakították ki, hogy a további bővítés esetén oda épüljenek fel az újabb panelházak, tanulva a korábbi nehézségekből. Ez azonban a bővítés elcsúszása miatt elvesztette aktualitását.

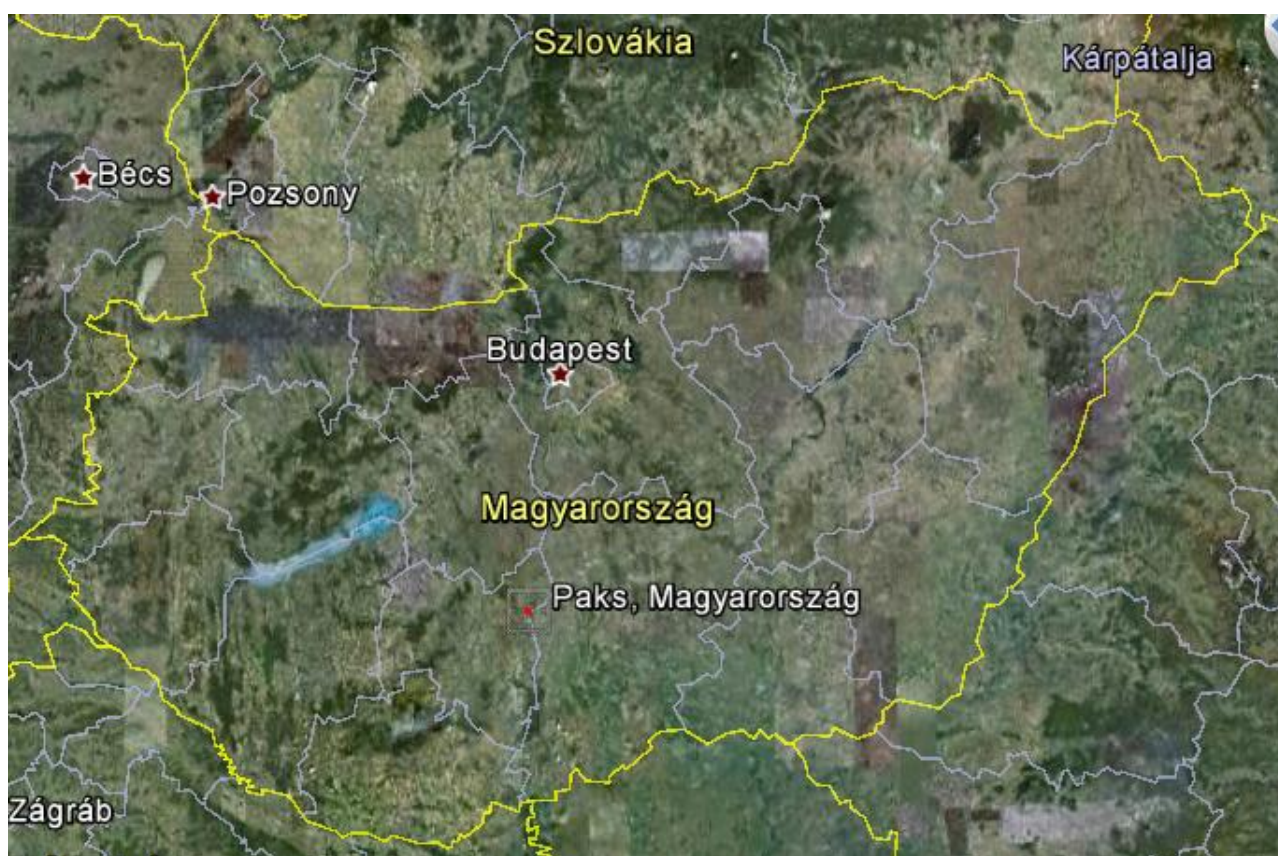
Szerző: - Milyen szerepe volt az atomerőműnek a tanácselnökök megválasztásában?

Pónya: - Felmerült egy strand megépítésének lehetősége Pakson. Mi volt erre a paksiak reakciója? Nem kell strand, mert ott a Duna. A betelepülőknek persze igényük volt saját strandra. Dallos Tiborral – aki akkor volt a tanácselnök – megbeszéltem egy időpontot, amikor ellátogat az irodámba, s egyeztetetünk ebben a kérdésben. Dallos meg is érkezett az adott időpontra, de nekem csúszott a tárgyalásom az erőmű jogászával, s csak 15-20 perc késéssel tudtam fogadni őt. Mikor befejeztem a tárgyalást és kérdeztem a titkárnőmet hová lett a Dallos, akkor közölték velem, hogy nem várt tovább és visszament a hivatalába. Én, úgy érezvén, hogy mégiscsak jómagam nem álltam rendelkezésére az általam megadott időpontban, bementem utána a Tanácsházára. Dallos nem akart fogadni, és amikor bementem hozzá azt mondta nekem, s most idézem: „Én is vagyok akkora ember itt, mint te...”. Ekkor vált világossá számomra, hogy Dallosban van egyfajta vetélkedési kényszer, ami megnehezíti a vele való együttműködést. Miután látták ezt mások is, neki fel kellett állnia a székéből.

Kezdetekben az ERBE (*Erőmű Beruházási Vállalat – a szerző*) rendelkezett az építkezéshez szükséges pénzek felett, nem a PAV, éppen ezért a Dallos vezette Paksi Tanács igyekezett az ERBE-hez dörgölőzni. Az ERBE egy a budapesti Rózsadombról lejáró elittársaság volt, akik az építkezéshez szükséges pénzeket felügyelték. Ezek nem törődtek semmit az itteni lakosság igényeivel. Egy idő után sikerült elérnünk, hogy a PAV saját maga dönthesse a pénzügyi kérdéseiről. Ezáltal sokkalta jobban tudtuk támogatni a várost is. Amikor építőanyagot rendeltünk, akkor abból tudtunk adni a városnak infrastrukturális fejlesztésekre, mivel miután az ERBE távozni kényszerült már nem ellenőrizte senki, hogy tényleg felhasználjuk-e az összes alapanyagot az erőmű építésére. Dallos inkább az ERBE-vel működött együtt, nem a PAV-val. Kellott helyette valaki, aki jól együtt tud működni a Paksi Atomerőmű Vállalat vezetésével is, és Jákli Péter alkalmas volt erre. Ezért esett rá a választás.

Térképek

Paks elhelyezkedése, Magyarország területén

1. ábra: Paks, Magyarország (forrás: Google Earth)

A Paksi Atomerőmű Zrt. és a környező települések földrajzi térképe

2. ábra: A Paksi Atomerőmű Zrt. és a környező települések (forrás: Google Earth)

Felhasznált irodalom és egyéb források

Könyvek

- Albert József:** Helyi társadalmi konfliktusok a nyolcvanas és a kilencvenes években, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2001
- Antal Zoltán – Wiegand Győző:** Atom-energetika ma és holnap, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982
- Barkóczy Csaba:** Roma integrációs kísérletek Paks városában In. Glied Viktor (szerk.): Stratégiák, civilek, politikák a Dél-Dunántúlon, Pécsi Zöld Kör, Pécs, 2011
- Bedő Zsolt – László Gyula – Szerb László:** Üzleti gazdaságtan, Carbocomp Nyomda, Pécs, 2009
- Gutai István:** Gyönyörű a szibériai erdő, vallomások, szociográfiák, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005
- Hankiss Elemér:** Társadalmi csapdák, Diagnózisok, Magvető Kiadó, Budapest, 1983
- Kaposi Zoltán:** Magyarország gazdaságtörténete 1700-200, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002
- Kernné Magda Irén:** Városunk: Paks, Szekszárdi Nyomda Kft., Paks, 1997; A földosztástól az atomváros felépítéséig: 1945-1990.
- Kolosi Tamás:** Tagolt társadalom – Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987
- Németh Imre (szerk.):** Paks Monográfiája, Zrínyi Nyomda, Budapest, 1976 – Paksi Konzervgyár
- Sipos Tamás:** Megoldás lehet? Az atomenergia. In. Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.): Függsben – Kényszerpályán a jövő? Publikon Kiadó, Pécs, 2010
- Szijártó Zsolt:** Kockázat, társadalom, átmenet, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2010
- Takácsné Tóth Márta:** Privatizáció és vagyonvesztés a Paksi Konzervgyárban. In. Kernné Magda Irén: Várossá Válni... (Paks 1979-1999), Böcz Sándor Nyomda, Szekszárd, 2001;
- Vicssek Ferenc:** A bomlás melege, Magvető Kiadó, Budapest, 1988

Tudományos publikációk

- Kovács Antal: Az atomerőmű a Duna bal partjáról nézve. In. Tér és Társadalom, XXIII. évfolyam, 2009/1.
- Róna Dániel: A törésvonal fogalma a politikatudományban. In. Politikatudományi Szemle XVII/4. (MTA Politikai Tudományok Intézete)

Sajtóanyagok

Paksi Hírnök 1989-1990. évkönyv

Paksi Hírnök, 1994. évkönyv

Internetes források

www.paks.hu

www.barkoczicsabaelemez.blog.hu

Egyéb anyagok

Jegyzőkönyv, Paks Város Önkormányzati Képviselőtestülete, 1990. október 25. (1/1990.) – Alakuló ülés

Mélyinterjúk

Herczeg József, önkormányzati képviselő – Tanácsstag (1980-1986), Tanácselnök-helyettes (1986-1990), Önkormányzati képviselő (1990-1994, 2002-), Polgármester (1994-1998)

Gutai István, nyugalmazott könyvtáros – Paksi MDF alapító (1990), Paksi Pákolitz István Városi Könyvtár igazgatója (2001-2011),

Pónya József, nyugalmazott mérnök – PAV vezérigazgató (1979-1989), MSZMP KB tag (1985-1989)

Hibajegyzék:

A dolgozat nyomtatott változatában a 7. oldalon egy technikai jellegű sortörési hiba található. A szöveg eredetileg a következőképpen hangzik:

Paks esetében földrajzi értelemben vett politikai és szociológiai eredetű „külső” és „belső” törésvonalakat is megkülönböztetünk. A belső törésvonalak az eredeti paksi lakosság és a betelepülők közötti érdekellentéteken alapulnak – ezt a későbbi fejezetekben részletesebben tárgyaljuk - míg a külső törésvonal alatt azokat az érdekellentéteket és reakciókat érthetjük, melyeket az nukleárisenergia-termelő vállalat paksi megépítése váltott ki más településeken. Paks esetében ennek két fajtája volt jelen: az egyik az úgynevezett „veszélyzónában lévő települések” és Paks közötti törés, a másik a Tolna megye hierarchikus rangsorában betöltött szerepért vívott politikai csatározás a megye városai között.